

ФОРМУВАННЯ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ТОЛЕРАНТНОСТІ ЯК СОЦІАЛЬНО-ЦІННІСНОЇ ЯКОСТІ ОСОБИСТОСТІ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

У статті висвітлено теоретичні аспекти питання формування у молодших школярів толерантності як соціально-ціннісної якості особистості.

Ключові слова: толерантність, ціннісні якості, критерії, показники, рівні сформованості.

Постановка проблеми. Сучасні динамічні перетворення в соціально-економічній, політичній, культурній сфері держави зумовлюють зміни в пріоритетах освіти. Важливими постають проблеми толерантності, взаємоповаги, взаєморозуміння, свободи вибору, культури миру та співробітництва. Утвердження ідеалів толерантності в суспільстві є необхідною умовою миру, основою міжнародних взаємин, політичного і соціально-економічного розвитку суспільства. Завдяки зусиллям ООН, ЮНЕСКО “толерантність” стала міжнародною проблемою і міжнародним поняттям. Вона є умовою національного самоусвідомлення особистості, важливим чинником взаєморозуміння між індивідами.

Аналіз наукової розробленості та публікацій з проблеми дослідження показав, що проблема толерантності є багатогранною. Вона розглядається в еволюційно-біологічному, етичному, політичному, філософському, соціальному, психологічному і педагогічному контекстах. В історії наукової думки була предметом дослідження таких мислителів як: Конфуцій, Протагор, Демокрит, Дж. Локк, Вольтер, Е. Кант, Д. Дідро, Я. Коменський, Ж.-Ж. Руссо, Я. Корчак, Г. Сковорода, Л. Українка, І. Франко, І. Огієнко, В. Сухомлинський.

У філософських працях М. Бабій, Ю. Іщенко, В. Лекторського, В. Пісоцького, Л. Скворцова, В. Уланова, висвітлюється толерантність як певна комбінація ставлення до об’єкта, (несхвалення, осуд) і дії стосовно нього (допущення, прийняття).

Політичний аспект цієї проблеми подається у працях політологів М. Мchedлова, В. Тишкова, М. Уолцера як готовність допускати існування інакомислення у своїх рядах; прояв готовності прислухатися до поглядів політичних супротивників, прагнення їх переконати.

Біологічний аспект розкривається у працях Л. Брента, П. Медавара як імунологічний стан організму як здатність організму переносити несприятливий вплив фактору середовища.

Філософський енциклопедичний словник розглядає толерантність як терпимість до іншого роду поглядів, нравів, звичок, різних народів, націй і релігій; ознаку впевненості у собі і свідомості надійності своїх власних позицій.

Толерантність розглядається як компонент активної позиції особистості, яка має систему цінностей та інтересів і готовність їх захищати, одночасно з повагою ставитись до позицій і цінностей інших людей у працях психологів В. Андрієвської, А. Асмолова, О. Балла, І. Бега, О. Клепцової, С. Максименка,

Педагогічний аспект трактує толерантність як здатність співіснувати з іншими людьми, яким властиві інші цінності, культура, віросповідання, думки, позиції, переконання.

Окремі теоретичні питання щодо визначення суті, змісту, структури та критеріїв толерантності висвітлюються у працях С. Бондирєвої, М. Боришевського, О. Доукіної, Б. Кобзаря, Д. Колесова, А. Погодіної, П. Степанова, О. Сухомлинської, К. Чорної, В. Шаліна та ін.

Проблемі виховання толерантності у підлітків присвячені роботи Г. Солдатової, Л. Шайгерової, О. Шарової, (“Тренінг толерантності для підлітків”), М. Бітянової, І.

Вачкова (“Веселковий камінь”), П. Степанова, О. Гриви (у МДЦ “Артек”), у студентському середовищі Т. Білоус, Л. Завірюхи, Ю. Тодорцевої.

Прогресивна педагогічна думка представлена в роботах зарубіжних авторів А. Маслоу, Дж. Колта, Г. Олпорта, Б. Рієрдона, К. Роджерса, С. Френе, які пронизані ідеями гуманізму, побудови толерантних відносин у суспільстві.

Проблема формування основ толерантності охоплює широкий аспект вирішених питань. Однак ще недостатньо висвітлений процес виховання толерантності, вплив емоційної сфери, проблеми взаємовідносин у шкільному середовищі, взаємозв’язок між актуалізацією ціннісного ставлення до себе і розвитком толерантного ставлення до інших. Проблема формування у молодших школярів толерантності як соціально-цінної якості особистості не була предметом спеціального дослідження.

Мета статті полягає у висвітленні теоретичного аспекту питання формування у молодших школярів толерантності як соціально-цінної якості особистості.

Виклад основного матеріалу. Методологічною основою дослідження є положення філософської та психолого-педагогічної науки про соціальну сутність особистості, її цінності й ціннісні орієнтації (С. Архангельський, Л. Буєва, М. Каган, А. Маслоу, Г. Олпорт, К. Роджерс, С. Рубінштейн, В. Франкл, Е. Фром); погляд на дитину як на суб’єкт діяльності та спілкування (О. Киричук, О. Сухомлинська); про механізми трансформації суспільних цінностей в особистісні надбання (І. Бех, Б. Ліхачов, І. Мар’єнко, Р. Немов); сучасні концепції виховання, Закон України “Про освіту”, Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті, Загальна декларація прав людини, Декларація прав дитини, Декларація принципів толерантності.

Поняття «толерантність» тлумачиться як здатність людини бачити в іншому саме іншого – носія інших цінностей, логіки мислення, форм поведінки, усвідомлення його права бути іншим, відмінним від мене; як безумовно позитивне ставлення до відмінності; здатність подивитись на світ одночасно з двох точок зору: своєї власної та іншої; ознака впевненості людини в собі, усвідомленості надійності своїх позицій; пізнання і розвиток власної особистості та індивідуальності. Вона виявляється в позитивному ставленні до себе – почутті власної гідності та вмінні поважати гідність інших людей, незалежно від національної, етнічної, релігійної і соціальної приналежності та індивідуальних особливостей; здатності до самопізнання та саморозвитку; позитивному ставленні до інших та доброзичливому ставленні до світу. Саме тому сім’я показує зразок та закладає основи толерантних відносин.

Дослідники В. Маралов, В. Ситаров, А. Козлова пропонують розпочинати формувати толерантність у дошкільному віці через тренування і розвиток витримки, у молодших школярів – через формування елементів толерантності, у підлітковому і старшому шкільному віці – через розвиток толерантності.

Дослідження психологів І. Беха, О. Кононко свідчать про те, що цю роботу слід розпочинати у дошкільному віці, оскільки саме тут найбільш інтенсивно проявляється психологічний механізм емпатії.

У молодшому шкільному віці (2-4 класи) орієнтація дітей у своїй поведінці на дорослих замінюється орієнтацією на колектив ровесників. Все більшого значення для розвитку дитини набуває її спілкування з однолітками, де засвоюються відносини дружби, лідерства. Переважає гомо соціальний характер спілкування. Виникнення про соціальної поведінки мотивується моральними міркуваннями, почуттям обов’язку, альтруїстичними установками, що є однією з важливих особливостей цього віку. Отже, наявні можливості для формування елементів толерантності у молодшому шкільному віці.

Толерантність виявляється у молодших школярів у постійному дотриманні гуманістичних принципів, норм і вимог у взаєминах з людьми, визнанні потреб та інтересів іншої людини, її права на позитивне волевиявлення; орієнтації на позитивне в людях; здатності до морального вдосконалення; постійній спрямованості на іншу людину,

повазі її гідності; доброзичливості, довірі; співчуття, співпереживанні, доброти, своєчасній допомозі, добротності й милосердя.

Педагогічно продуктивними умовами, інноваційними формами і методами, що забезпечують ефективне формування толерантності в молодших школярів визначаємо: виховання здатності бачити і розуміти відмінність іншої людини від себе самого; визнавати за іншим право бути іншим; сприймати цю відмінність як цінність; суб'єкт-суб'єктної взаємодії вихованців і педагогів у спілкуванні; сприймання, розуміння, визнання себе та інших на рівні емоцій та почуттів; звернення дитини до власного "Я", усвідомлення своїх вчинків, рефлексія, формування адекватної самооцінки; створення атмосфери сприяння самореалізації і саморозвитку кожної дитини, розкриття її інтересів та потенцій.

У ході дослідження з'ясувалось, що значна кількість педагогів, у зв'язку з існуючими визначеннями толерантності, вагаються у виборі для себе єдиного поняття, а тому й у виборі для себе стратегії в організації цілеспрямованого виховання та формування толерантних відносин. Вважаємо, що можна як критерії прийняти таку характеристику толерантного контакту між суб'єктами різних національностей, віросповідань, поглядів на світ без притиснень власної свободи: визнання за іншими права мати свою точку зору та можливість вільно її висловлювати; визнання за собою права мати свою думку та висловлювати її в конструктивній безоціночній формі; спрямованість особистості на конструктивне розв'язання конфліктів, установка на визнання іншої людини як цінності; особистісна креативність, готовність узяти під сумнів безумовність правильності своєї позиції; наявність умов для творчого діалогу та дискусій; повага до чужих думок; вміння слухати; вміння сприймати критику; розвиток емпатії як намагання співпереживати іншому та вміння вставати на його позицію; здатність зберігати межі самосвідомості особистості.

Якості особистості школяра є результатом інтеріоризації зовнішніх впливів у внутрішні, вираження єдності зовнішніх і внутрішніх чинників виховання та розвитку. Завдяки інтеріоризації зовнішні факти людської поведінки переходять в усталені внутрішні якості особистості.

Результати виховного процесу значною мірою залежать від індивідуальних особливостей вихованців, їх ставлення до виховних впливів, їх взаємин з однолітками, дорослими, ставлення до педагогів і батьків. Оскільки школярі різняться індивідуальними особливостями, то й результати їх виховання різні.

Оцінити рівень вихованості особистості можна і за її ставленням до навколишньої дійсності: до суспільства – патріотизм, суспільна дисципліна, громадська активність, працьовитість, відповідальність, солідарність, відданість справі; до інших людей – поважання їх гідності, піклування, терплячість; до себе – гідність, самокритичність, самоконтроль, ініціатива, оптимізм; до культури – повага до культурних цінностей, контакти з діячами культури, розуміння прекрасного; до природи – повага до всіх форм життя, милування природою, примноження її багатств і раціональне їх використання; до моральних цінностей – демократизм, гуманізм, поважання волі.

Основні критерії толерантності та їх показники: 1. Стійкість особистості. (емоціональна стабільність; доброзичливість, ввічливість, терпіння; соціальна відповідальність; самостійність; соціальна релаксація). 2. Емпатія (чуттєвість партнера; високий рівень співпереживання; екстравертність; здатність до рефлексії). 3. Дивергентність (відсутність стереотипів; гнучкість мислення; критичність мислення). 4. Мобільність поведінки. (відсутність напруги в поведінці; відсутність тривоги; комунікабельність; уміння знайти вихід з складної ситуації; автономність поведінки). 5. Соціальна активність (соціальна самоіндифікація; соціальна адаптація; креативність; соціальний оптимізм; ініціативність).

На основі критеріїв та характеристики показників нами визначено та охарактеризовано рівні сформованості толерантності у молодших школярів. До *високого*

рівня можна віднести таку поведінку, яка характеризується вмінням добровільно допомогти тим, хто потребує допомоги, бажанням зробити приємне іншим, прагненням до спільної діяльності. Учень радіє удачам інших, відзначається щедрістю, виявляє ініціативу в корисних починаннях, активно засуджує негативні вчинки інших. У його мові переважають слова і вислови, орієнтовані на підтримку, схвальність, цікавляться природою. У нього сприятливе становище в колективі. *Середній рівень*: допомагає товаришеві під впливом педагога і колективу, підтримує ініціативу інших, співчуває невдачам товариша, ділиться навчальним приладдям та іншими речами, вживає слова і вирази негативного характеру. *Низький рівень* характеризується такою поведінкою, коли учні не допомагають і не підтримують інших навіть тоді, коли можуть допомогти, мають схильність до жадібності, честолюбства, прагнення відзначитися (приховування і виправдання хибних вчинків); насміхаються над фізичними недоліками товариша, вигадують прізвиська. Притаманне злорадство, наклепництво. Природа для них не має ніякої цінності. Учні, яких віднесли до цього рівня розвитку гуманних почуттів, як правило, характеризуються несприятливим становищем у колективі.

Сьогодні необхідна цілеспрямована освітня стратегія формування основних позитивних критеріїв і показників толерантних відносин у суспільстві.

Висновки. Поняття «толерантність» можна тлумачити як здатність людини бачити в іншому саме іншого – носія інших цінностей, логіки мислення, форм поведінки, усвідомлення його права бути іншим, відмінним від мене; як безумовно позитивне ставлення до відмінності; здатність подивитись на світ одночасно з двох точок зору: своєї власної та іншої; ознака впевненості людини в собі, усвідомленості надійності своїх позицій; пізнання і розвиток власної особистості та індивідуальності, як активну моральну позицію та психологічну готовність до терпимості в ім'я позитивної взаємодії з людьми іншої культури, нації, релігії, соціального оточення.

У молодших школярів толерантність формується як соціально-ціннісна якість особистості, що виявляється в елементарних нормах поваги людської гідності, милосердя, терпимості, чуйності, уміння прощати, не робити зла, протидіяти йому, несправедливості, жорстокості, критичному ставленні до себе, у відповідних вчинках, діях і поведінці дітей.

Література:

1. Андрієвська В. В. Виховання толерантності у дітей як шлях до гуманізації суспільства / В. В. Андрієвська // Педагогіка толерантності. – 1997. – №1–2. – С. 112–113.
2. Балл О.Г. Про співвідношення принципності і толерантності О. Г. Балл // Педагогіка толерантності.– №1– 2. – С. 110–111.
3. Скворцов Л. В. Перспектива толерантности. Человек: образ и сущность (Гуманитарные аспекты) / Л. В. Скворцов // Толерантность и архитектура эмоций. – М., 1996.– С. 8–45.

Надійшла до редколегії 10.11.2010

Сухопара И. Г. Формирование у младших школьников толерантности как социально-ценностных качеств личности: теоретический аспект

В статье освещены теоретические аспекты вопроса формирования у младших школьников толерантности как социально-ценностной качества личности.

Ключевые слова: толерантность, ценностные качества, критерии, показатели, уровни сформированности.

Suhopara I.G. Forming in junior schoolchildren tolerance as a social value personal qualities: a theoretical perspective

This article presents the theoretical aspects of the issue of forming in junior schoolchildren tolerance as a social-value personal qualities.

Key words: tolerance, values, quality criteria, indicators, levels of formation.